

Josep Espinasa Massaguer

DIARI de BORD

Trajecte en el Mexique
cap a l'exili

Edició a cura de Sònia Hernández
Presentació de José María Espinasa

DIARI DE BORD

Trajecte en el Mexique cap a l'exili

DIARI DE BORD
Trajecte en el Mexique cap a l'exili

JOSEP ESPINASA MASSAGUER

Edició a cura de Sònia Hernández Hernández

Aquest llibre es publica com a part de les activitats del projecte del Grup d'Estudis de l'Exili Literari (GEXEL), 2017. SGR 1251, de la Universitat Autònoma de Barcelona, finançat per l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca (AGAUR), de la Generalitat de Catalunya.

Primera edició: gener del 2022

© dels textos: els seus autors

© de l'edició:
9 Grup Editorial
Cossetània Edicions
C. de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

Disseny i composició: 3 x Tres

Impressió: Romanyà Valls, SA

ISBN: 978-84-1356-153-0

DL T 10-2022

*Tornarem nosaltres, com les anguiles més sortoses, a
passar els últims anys de la nostra vida al lloc de naixença,
o bé, com les desgraciades, caurem en algun parany dels que
la vida amaga, deixant els ossos en terra forastera?*

JOSEP ESPINASA MASSAGUER

ÍNDIX

PRESENTACIÓ, <i>de José María Espinasa</i>	
Les cartes busquen el seu destinatari.....	7
INTRODUCCIÓ, <i>de Sònia Hernández Hernández</i>	
Els Espinasa. L'exili en tres generacions.....	13
I. Josep Espinasa Massaguer.....	14
II. Juan Espinasa Closas.....	23
III. José María i Tatiana Espinasa Yllades	32
Bibliografia.....	35
DIARI DE BORD	
Correspondència des de Bordeus	37
Diari de bord	57
Correspondència des de Ciutat de Mèxic	93
AGRAÏMENTS	181

PRESENTACIÓ

LES CARTES BUSQUEN EL SEU DESTINATARI

Fa més o menys 50 anys que qui escriu aquest pròleg va viatjar de Mèxic a Espanya. Als catorze anys, acompanyat dels seus pares. El destí: Barcelona o millor dit Montcada i Reixac i Ripollet. Va ser un viatge molt important per al meu pare, qui, trenta anys abans, havia deixat enrere els paratges de la seva infantesa i adolescència per seguir els meus avis en l'exili a Mèxic, país on jo vaig néixer. Juan Espinasa Closas tornava a la recerca d'un lloc que ja no existia, almenys com l'havia deixat i el recordava (ja uns altres han deixat testimoni d'aquell desencant del regrés). El dia d'aquell viatge que millor recordo vam anar tots, les meves tietes de Ripollet, els meus pares, la meva germana, a visitar Vallençana i a dinar a Can Piqué. Era una mena de peregrinació afectiva: a Vallençana el meu pare s'havia guarit d'una tuberculosi incipient que el va marcar amb una promesa que només va perdre als darrers anys de la seva vida (va morir el 1990), i passat alguns dels millors moments de la seva joventut. A Can Piqué, en arribar, va reconèixer a qui era el seu amic de llavors, que atenia el negoci familiar. Ens vam acostar a ell i el meu pare em va demanar, en català —cosa estranya, perquè acostumava a parlar-me en espanyol—, que li digués el meu nom a aquell senyor. Recordo la sorpresa i la il·luminació de la seva cara després de sentir el meu nom, mirar el meu pare i preguntar amb tremolor a la veu: «Joan?»

El meu avi, l'autor d'aquestes cartes i del diari de l'exili que el lector té a les seves mans, havia nascut el 1894 i va viatjar a Mèxic, després d'una estada breu a França, a bord del Mexique, el segon vaixell que va traslladar a Mèxic un grup de refugiats espanyols, partidaris de la República espanyola, que Mèxic va acollir en aquells anys terribles de guerra —la civil perduda, la Segona Guerra Mundial per esclatar. Va ser un document privat que va conservar la meua àvia Dolors Closas, i que després va conservar el meu oncle Ramon, el més petit dels fills del matrimoni. Avui, 80 anys després d'haver estat escrit, es torna públic. És el camí que han seguit innumerables testimonis de l'època que ens han ajudat a entendre no només la importància històrica d'aquells moments, sinó també el seu sentit humà. Aquests escrits, amb cert impuls intuïtiu, buscaven exorcitzar la tristor i conservar per al futur la fidelitat del dolor viscut. Aquesta condició és la que autoritza i legitima a fer públic el que és íntim? Penso que sí. Un parell d'anys després de la visita referida a Vallençana, jo vaig viure, repartit entre les dues poblacions contigües, entre parents per la banda del meu avi i de la meua àvia, sobretot a casa de Teresa Espinasa, germana del meu avi, ésser angelical si n'hi ha, però no recordo haver tornat a pujar a Vallençana, aquest nom que, en aquests textos, té alguna cosa de conjur màgic, abracadabra que es tenyeix de malenconia.

Jo vaig néixer el 1957 a la Ciutat de Mèxic, de pare català i mare mexicana, i vaig tenir poc temps per conèixer amb els avis. L'avi va morir el 1961, i la iaia pocs anys després. No obstant això, en tinc un record nítid. De Josep, conservo molt vívida la imatge següent: jo jugava sobre les seves cames quan, en un gest brusc, li vaig picar un ull i li vaig provocar un vessament molt fort. Crits i escridassades dels meus pares, mentre que el meu avi em disculpava i atenia el seu ull envermellit i ferit. Intuïa que l'entremaliadura hauria pogut tenir conseqüències greus i jo ho vivia com un joc. Josep Espinasa Massaguer va tenir tres fills: Juan —el meu pare—, Carmen i Ramon, els mateixos que, amb la seva dona, són els obsessius destinataris d'aquestes cartes. Espanya és un dels països on la institució familiar és més forta, i això es nota en aquests escrits

d'un metge liberal i d'esquerres. I aquest diari, amb un destinatari, Lola, acaba sent no un testimoni polític, sinó un epistolari amorós.

El meu avi, metge i polític de cert prestigi a la seva regió, pertanyia al que anomenaríem la generació de la República, i que va participar activament a aquells anys d'esperança, 1931-1936, va lluitar per la modernització d'Espanya i per la malaurada orientació democràtica que no es va produir fins molts anys després, quan ell ja no va poder veure-la. Sé, vagament, que va regressar a Espanya de manera gairebé clandestina a finals dels anys 50, quan ja se sabia tocat per la malaltia que se l'enduria, per acomiadar-se de les persones i els llocs que havia deixat enrere 20 anys abans. A Mèxic s'havia construït un merescut prestigi com a metge pediatre i havia aconseguit un estatus social burgès per a ell i la seva família. Jo, fill de Juan, vaig ser el seu primer net. En un altre lloc he escrit que ells, Lola i Pepe, els avis, em van heretar el record d'un afecte molt intens en els pocs anys que vam gaudir junts, i el coneixement del català, llengua d'una extraordinària literatura i musicalitat. El meu pare no només no parlava amb els seus fills en català, ni de la seva experiència de l'exili i el desarrelament, sinó que, com si no volgués que això ens ferís, ens conduïa a relacionar-nos amb el medi mexicà de manera natural. No va ser fins a la *preparatoria* que vaig entrar a una de les escoles creades per aquest exili, l'Instituto Luis Vives. Vaig trigar a retrobar aquella senda i ho vaig fer més per interès professional com a escriptor i crític literari. Així i tot, i sabent-nos mexicans plens, l'Espanya de la República estava present en lectures i converses, i va marcar els interessos dels cinc fills: la meva germana Tatiana i jo, escriptors; Juan, artista plàstic; i Eugenia i Mercedes, professores. El meu pare va morir el 1990, quan faltaven quatre mesos perquè naixés el seu primer net, el meu fill, Juan Espinasa Jaramillo. La meva mare va morir 20 anys després.

L'exili ha estat per a mi un tema fonamentalment reflexiu: vaig conèixer amb exiliats xilens i argentins als anys 70, i amb altres víctimes de diverses persecucions polítiques, i des de fa més de 30 anys visc amb l'escriptora colombiana exiliada a Mèxic Ana María

Jaramillo. Amb això vull dir: no és una obsessió, sinó una presència. Per al meu pare va ser una experiència terriblement arrelada i interioritzada que, com a molts dels refugiats de la seva edat, els va marcar fins al més profund, curiosament d'una manera diferent de com va marcar als seus pares, és a dir, al meu avi. Un reflex d'aquest dolor es tradueix en la manera com aquests textos acaben formant un llibre. Com a editor, he treballat en innumerables llibres testimonials sobre el tema, però a aquestes cartes les vaig deixar reposar força temps abans de llegir-les, tenia por del dolor que em podien provocar.

Els originals els va conservar el més jove dels fills, i poc abans de la seva mort me les va entregar en un gest de confiança i afecte que agraeixo. Les vaig tenir molt de temps a sobre del meu escriptori en espera de llegir-les, com si no volgués furgar en una ferida oberta que jo creia que no tenia. Estava equivocant: les cartes no em van fer mal, em van emocionar. Són, com ja he dit, fonamentalment un gest d'amor. No tenen, com d'altres textos similars, un tret tràgic. El drama és present —l'exili és sempre dolorós. El meu avi, i després la seva família, va tenir un nivell de vida força bo des del començament per dues raons: l'ajuda d'un «oncle d'Amèrica», per la branca Massaguer; i per la professió de metge: n'hi havia necessitat al país que van arribar, i van ser ben acceptats, la generositat del govern mexicà, encarnada a la figura de Lázaro Cárdenas, va ser ben retribuïda. L'angoixa aquí ve de la distància dels éssers estimats i les angoixes econòmiques i la incertesa de la reunió futura de la família, així com del futur regrés, mai complet, com sabem avui.

Rere les preocupacions econòmiques i de supervivència hi ha alguns trets polítics. L'aparició de personatges protagonistes en l'organització dels viatges, com el conegut funcionari i especialista en art Fernando Gamboa o el doctor Puche, delegat del Govern de la República. Els historiadors podran determinar amb una pertinència més gran les persones que apareixen en aquests escrits. Aquí vull esmentar que, quan vaig fer l'edició facsimil dels diaris del Sinaia, Mexique i Ipanema, a *Los barcos de la libertad*, no sabia

que al Mexique havia viatjat el meu avi, i l'emoció de llegir els diaris es renova amb aquest coneixement. Aquest és l'element central que dona sentit al conjunt: l'emoció. I aquesta crec que serà compartida per tot tipus de lectors. Allò que és quotidià, dissimulat en altres testimonis per allò social i polític, aquí és protagonista. És el testimoni d'un home comú, amb un ús expressiu i culte del català, lector de Goethe, i autor de llibres mèdics que, en aquesta condició comú, és també representatiu d'una època que no acabem de conèixer, valorar i entendre del tot.

Unes línies anteriors vaig assenyalar la condició de conjur màgic de la paraula *Vallençana* i del lloc que designa. Apareix diversos cops en aquest llibre. I per això vaig començar aquesta introducció amb una anècdota emparada en l'experiència personal i quotidiana. I així vull acabar. Anys després, gairebé quaranta, vaig regressar de nou a Vallençana i a Can Piqué. Aquesta vegada no vaig pujar des de Montcada, sinó que venia del cantó contrari, del Masnou, acompanyat per dos estimats amics escriptors —germans que ens brinda l'amistat i no la genètica, Sònia Hernández i Juan Antonio Masoliver. El temps no havia desgastat ni la meua experiència ni el lloc. Torno allà gairebé a l'edat en què va morir el meu avi, i en certa manera regresso en el seu nom. Ana María Jaramillo, a qui ja he esmentat, em va instar molt perquè publicqués aquest text. Sònia Hernández s'hi va interessar i el va treballar i el va proposar al GEXEL per a la seva publicació en català. A elles dues els agraeixo enormement que ho hagin fet. Sense el seu impuls potser no s'hauria fet aquesta publicació. També agreixo als meus germans, cosins i oncles Espinasa la confiança en la gestió per a la seva edició. Al GEXEL per haver acollit la proposta de Sònia Hernández, amb l'esperança que aquest conjur pertanyi ja a la comunitat d'allà (Catalunya) i a la d'ací (Mèxic). Acostumo a pensar que cada carta acaba trobant el seu destinatari.

JOSÉ MARÍA ESPINASA

INTRODUCCIÓ

ELS ESPINASA. L'EXILI EN TRES GENERACIONS

El concepte «exili heretat» resulta molt atractiu. Tanmateix, l'interès o l'atracció que provoca inicialment s'eclipsa de seguida. D'una banda, a causa de la dificultat d'assenyalar i acceptar una relació causal entre els propis sentiments o pensaments i els esdeveniments viscuts per pares o avis. I, de l'altra, per les reticències que poden sorgir en el moment de concretar o donar per vàlides les vies de transmissió de vivències concretes. Recordar que som el producte de la nostra història pot semblar una obvietat. Potser no és tant repassar la manera en què allò que van viure els nostres progenitors i els seus encara afecta la nostra percepció de la realitat i la nostra manera de desenvolupar-nos-hi. Vivim en un món en què els desplaçaments de població per raons econòmiques, polítiques o climatològiques són constants. Conèixer de primera mà les experiències de persones la vida dels quals va quedar marcada per l'obligació d'abandonar el seu país contribueix indefectiblement a entendre millor la societat i el món que estem construint.

Els fets que són testimoni les cartes i el diari de bord de Josep Espinasa Massaguer que recull aquest volum van determinar, en primera instància, el desenvolupament de la seva vida i la seva família. Però tot i ser un exemple concret i íntim d'unes circumstàncies particulars, per a nosaltres és la representació, a través de sentiments immediats i íntims, de les conseqüències d'una tragèdia que va

sacsejar tot un país. D'aquí prové l'interès del document recuperat gràcies a la família de l'alcalde que va proclamar la República des del balcó de l'ajuntament de Montcada i Reixac. A més a més, que hagi estat el seu net, un actiu agent cultural a Mèxic, José María Espinasa, qui hagi decidit recuperar aquest testimoni també ens aporta una pista sobre la pervivència de la memòria i de les experiències traumàtiques, encara que passin els anys i es canviï de país. Les conseqüències de la guerra i dels desplaçaments perviuen generació rere generació.

Aquest volum recull les cartes que Josep Espinasa Massaguer enviava a la seva dona, Dolors Closas, mentre esperava a Bordeus poder embarcar al Mexique, un dels vaixells que va traslladar els exiliats republicans del 1939 cap a Mèxic, així com les seves anotacions durant el trajecte i els primers mesos després de l'arribada al seu destí. Malauradament, no s'han pogut transcriure totes les cartes que han arribat fins a nosaltres per la qualitat de la còpia, o bé perquè han resultat intel·ligibles. Així i tot, pel que s'ha pogut desxifrar, el contingut era similar al de les cartes que sí que s'han transcrit, per la qual cosa les absències esmentades no afecten el conjunt.

Josep, Juan, José María i Tatiana Espinasa configuren un llinatge d'intel·lectuals que ha viscut i viu en l'exili: el primer, forçat després d'una guerra; el segon, incapaç de renunciar a la seva condició tot i haver establert la seva vida a Mèxic; i el tercer i la quarta, sense poder sortir d'un tema que se'ls presenta un cop i un altre, vitalment i professionalment.

I. JOSEP ESPINASA MASSAGUER

El 14 d'abril de 1931 també des del balcó de la Casa de la Vila de Montcada i Reixac s'hissava la bandera republicana enmig d'una explosió popular d'alegria i entusiasme. Un gest tan carregat de simbolisme va recaure en una persona apreciada i respectada en aquest municipi proper a Barcelona: Josep Espinasa Massaguer, metge que exercia a la fàbrica de ciments Asland i a la consulta del seu domicili, conegut com en Pep Metge, que era com signava les

receptes i com l'historiador i polític Josep Sànchez Escrigas assegura que figurava a l'exlibris del doctor.

Havia nascut a Montcada el 1894, el segon d'onze germans dels quals set van arribar a l'edat adulta. En aquesta mateixa localitat, a més d'haver estat el fundador del Foment de la Sardana, va crear el 1931 el Centre Nacionalista Republicà, que després es va integrar a Esquerra Republicana de Catalunya (ERC). L'any 1922 va ser regidor a l'Ajuntament, fins a l'arribada de la dictadura del general Primo de Rivera, el setembre de 1923.

Segons la narració que han realitzat Josep Bacardit Sanllehí i Ricard Ramos Jiménez sobre la proclamació de la República a Montcada, Josep Espinasa va sorprendre tots els concentrats davant l'Ajuntament llançant al carrer tots els quadres d'Alfonso XIII i la seva esposa, Victoria Eugenia. En un moment en què abundaven els gestos eloqüents encoratjats per l'eufòria col·lectiva, un altre detall que es destaca és que, de nou, en referència a la bandera republicana, en un moment del seu discurs, el llavors alcalde es lamentava que la que havia estat hissada era «massa petita», per la qual cosa no va trigar a ser substituïda per una altra les dimensions de la qual es poguessin considerar a l'altura de les circumstàncies.

La candidatura que va encapçalar Espinasa Massaguer per ERC havia guanyat les eleccions del 12 d'abril al municipi amb un total de 1.091 vots sobre un cens d'unes 2.000 persones amb dret a vot, un resultat que doblava l'obtingut per la candidatura de la Lliga Regionalista. A més d'estar associat a diversos gestos simbòlics que li asseguraven un lloc a la narració historiogràfica, des de l'inici del seu mandat se li reconeixen els seus grans esforços vetllant per controlar les destrosses derivades de les tensions resultants de l'efervescència d'alguns sectors obrers molt actius —majoritàriament treballadors de la fàbrica de ciment afins a la CNT i la FAI— que cridaven a la revolució per acabar amb el poder de l'Església i apoderar-se de les fàbriques. Seguint amb el relat de Bacardit Sanllehí i Ramos Jiménez, Espinasa Massaguer va ordenar al tinent de carrabiners controlar i posar fi als aldarulls, així com protegir l'església de Santa Engràcia.

Els enfrontaments amb els membres de la CNT i de la FAI a la fàbrica van marcar en bona part el mandat d'Espinasa Massaguer com a alcalde, que es va iniciar el 15 d'abril de 1931. La situació es va tensar especialment després de la detenció de diversos anarquistes que havien estat acusats de sabotatge i terrorisme durant una vaga declarada a la cimentera. D'altra banda, més enllà dels incidents, en una etapa que es vivia com l'inici de canvis importants, al primer alcalde de la Segona República se li atribueix el mèrit d'haver motivat transformacions en qüestions fonamentals, com el foment de l'educació, la construcció d'escoles noves; la implementació d'un servei d'atenció a les persones, especialment adreçat als més necessitats —que va culminar en la creació d'un dispensari de salut—; i una nova manera de fer política des dels drets i els deures de la ciutadania.

Uns altres desacords es van produir durant el breu període en el qual Espinasa Massaguer va ocupar l'Alcaldia i que, consegüentment, van configurar el seu concepte de la política i de la societat. Un concepte que, alhora, va determinar el desenvolupament de la seva vivència i experiència de l'exili, des de la idea inicial d'abandonar el seu país fins a la construcció posterior de tota una vida lluny de Montcada i Reixac, Barcelona, Catalunya i Espanya. El 30 de setembre de 1932, Espinasa Massaguer va patir l'atac de més gravetat i el que, en gran manera, va determinar la seva decisió de dimetir. *La Veu de Catalunya* va deixar constància de l'esdeveniment a la seva edició del 2 d'octubre, amb una nota titulada «A Montcada és tirotejada la casa de l'alcalde»:

A Montcada, amb motiu de la vaga que sostenen els obrers del Sindicat Únic a la fàbrica Asland, hi ha una *sèria* agitació.

L'alcalde havia estat objecte d'amenaçes, puix que els vaguistes el titllen de parcial. Divendres a la nit uns individus es presentaren davant la casa on viu l'alcalde i feren una vintena de *dispar*s de pistola.

Uns vigilants repel·liren l'agressió.

Del tiroteig, no resultà cap víctima.

Els agressors es feren escàpols.

La Veu de Catalunya, 2 d'octubre de 1932: 6.

Amb la voluntat de rescabalar-lo d'alguna manera, l'alcalde va ser homenatjat durant un acte festiu dut a terme en aquells dies per celebrar l'aprovació del nou Estatut de Catalunya a la seu de l'Associació Benèfica Instructiva (ABI), entitat que ell mateix havia presidit entre els anys 1921 i 1924. No obstant això, el cansament —que va ser el motiu que va esgrimir— havia arribat fins a tal punt que va presentar la dimissió al ple municipal del 30 de desembre de 1932. Al parer de Bacardit Sanllehí i Ramos Jiménez, en la decisió van pesar el comprensible desgast polític i personal, però també el convenciment de l'alcalde que amb la seva retirada de la primera línia política contribuiria a calmar els ànims, tan alterats, i al fet que es desenvolupessin els plans de govern d'una manera menys traumàtica. Josep Pi i Subatella el va succeir en el càrrec.

La seva renúncia com a alcalde no li va evitar una posició menys compromesa després de la insurrecció militar del juliol de 1936. Ell mateix va recordar l'inici del conflicte en el seu diari que va escriure durant el trajecte que el va portar de Bordeus a Veracruz, a bord del Mexique:

Fa justos tres anys, era diumenge, se m'acostaren al portal de casa meva (sí, de la casa que és meva, ja que és, a pesar de tots els pesars, filla del meu esforç) quatre galifardeus nerviosos i descompostos... «Don Jozé», em digueren, «¿no tiene usted algún cacharro que nos deje?» —Què passa? —«Pues, ¿no sabe usted que los militares se han sublevado y han proclamado el fascismo?» Les meves quatre escopetes de caça passaren a les seves mans. La tragèdia havia començat. La història és prou coneguda.

El diari dona testimoni del seu trajecte cap a l'exili, tot i que sense ser conscient del tot de la transcendència del viatge. Encara hauria de passar el temps i diversos esdeveniments per assumir que aquell havia estat un trasllat sense retorn possible. Passat el temps, es reuniren amb ell la seva dona, Dolors Closas, amb qui s'havia casat el 1925, i amb qui va tenir tres fills: Joan, Carme i Ramon, nascuts, respectivament, el 1927, el 1930 i el 1935. La parella va passar la frontera pel coll de Banyuls, després d'abandonar l'automòbil —seguint la descripció de Sánchez Escrigas— i moltes de

les seves pertinences als afores de Vilamaniscle, en companyia del jutge de pau de Montcada i Reixac, Lluís Pedrola i Briansó, i la seva família. Els tres fills es van quedar a casa de la família paterna a Montcada. La separació i la distància que aquesta suposava entre la parella i la seva prole va ser la principal preocupació per al metge i exalcalde, tal com deixa constància a la correspondència —recollida en aquest volum— amb la seva dona, mentre esperava poder embarcar al Mexique.

Un cop van arribar a Perpinyà, va treballar com a metge a l'hospital de la ciutat, una feina que va alternar, segons Bacardit i Ramos, amb visites als camps de concentració. Amb un d'ells està relacionada l'anècdota que va resultar determinant per a la seva seguretat i per poder accedir a una plaça a bord del vaixell que el portaria a Mèxic. Els investigadors montcadencs, basant-se en el testimoni de J. López Herrero, narren que un oficial francès del camp d'Argelès-sur-mer va acudir a sol·licitar els serveis del metge Espinasa Massaguer perquè la seva filla tenia mals de cap molt intensos per als quals cap facultatiu havia trobat una solució. Després d'examinar la nena, el refugiat va sentenciar que era una xinxia que havia penetrat pel conducte de l'oïda i que s'havia instal·lat al cervell. Va aconseguir realitzar una trepanació i extraure l'insecte, amb la qual cosa la nena va recuperar la salut. Com a recompensa a la seva ajuda i els seus coneixements, l'oficial va proporcionar un salconduit a l'exalcalde perquè es pogués moure amb més llibertat per la zona, amb la qual cosa va tenir accés a contactes que li van facilitar l'arribada fins a l'ambaixada mexicana per gestionar el seu trasllat a aquell país. López Herrero detalla que, gràcies al salconduit, va poder ajudar diversos coneguts, com ara el farmacèutic Alfons Boix, que també havia estat alcalde de Montcada i Reixac i que, en arribar a la capital mexicana, es va allotjar a casa d'un familiar d'Espinasa.

El 5 de juliol arriba a Bordeus per preparar l'embarcament al Mexique. Aquest mateix dia inicia la correspondència amb Dolors Closas, *la meva Lola*, que constitueix un valuós testimoni no només d'allò viscut pel metge i expolític, sinó que també proporci-

ona alguns detalls molt il·lustratius de com es desenvolupaven els dies en trànsit cap a un canvi tan transcendental en la vida de les persones que es van veure obligades a abandonar el seu país. Els dubtes sobre la decisió presa —especialment la d'haver deixat els fills a Montcada i a la seva dona a Perpinyà— i la incertesa sobre les possibilitats que l'esperaven a Mèxic són un tema constant en totes les cartes, on Espinasa es mostra afectuós i el seu estat d'ànim oscil·la entre l'optimisme i un sentiment de culpa profund:

Aquest matí a les cinc hem arribat a Bordeus, naturalment que sense dormir en tota la nit. Estic a l'hotel, l'adreça del qual t'adjunto, ja que el vaixell, segons m'ha dit en Gamboa tardarà encara tres o quatre dies a sortir. Així, doncs, escriu-me tot seguit que rebis aquesta carta i d'aquesta manera tindrè lletra teva abans de sortir. No tinguis por per les despeses, perquè el SERE em dona 60 francs cada dia que estigui per ací. En sortir de l'estació he trobat en Foix i la seva esposa, cosa que m'ha alegrat força, ja que sempre és millor anar amb gent coneguda. Voldria que estiguessis molt contenta en pensar que jo marxo ple d'optimismes i que les referències que vaig recollint són cada dia millors. [...] Ací tothom creu que dintre de tres o quatre mesos tots els de França sereu ja a Espanya i que jo (segons m'ha dit tothom) no vaig a res més que a un viatge de recreo, de tal manera que, si no fos pel perill de guerra, ja me n'hi hauria tornat... Però qui assegura que la guerra no hi serà?

Sobretot que no et vingui l'acudit d'anar a Espanya fins que jo t'ho digui, perquè si els que ara manen s'ho veuen perdut serien capaços de fer una bestiesa... i tu saps de sobres el disgust que jo tindria només que et tanquessin unes hores! Mira si el tindria que només en pensar-ho les llàgrimes no em deixen continuar... Estigues contenta, contenta i optimista, ja que és aquesta l'única manera que jo aguanti sense que, en un cop de cap que em podria ésser funest, no torni al teu costat! Estaràs contenta, vida!!? —Et cuidaràs? —Digues que sí... però, a més que sia veritat! No n'hi ha prou que m'ho diguis... Repeteixo, que sia de veritat.

[...] És cert que he marxat i tu no ets amb mi... però què seria de mi si m'haguessin afusellat... o si m'hagués quedat, esclatés la guerra... què podria passar? Cada minut me n'adono més del que hauria sofert jo (no per mi, sinó per vosaltres) i del que hauries so-

fert tu sabent-me en algun lloc de perill! I els nostres nens? T'imagines el que passaria si m'hagués quedat per un egoisme meu de no deixar-vos, em passés alguna desgràcia?

A les cartes i al seu diari va fixant les seves impressions sobre la comunitat que ha emprès el camí cap a l'exili. Recrea l'ambient lúdic i festiu que les autoritats del Servei d'Evacuació de Refugiats Espanyols (SERE) —a qui qualifica críticament en diverses ocasions de «cerealistes»— procuren crear per animar els viatgers, i que, indefectiblement, està marcat per la nostàlgia de la llar i de les diverses regions de procedència. Els sentiments i els pensaments durant el trajecte s'acumulen fins arribar a resultar canviants i, fins i tot, contradictoris. A alta mar, mentre fantasieja sobre com podrà ser la vida a Amèrica, compara el viatge del Mexique amb el de Cristòfor Colom i altres espanyols que es van aventurar a conèixer el continent després del *descobriment*. Fa una exaltació d'Espanya i els seus valors que sorprenen en un militant catalanista i que correspon a una comprensible idealització de la cultura, història i tradicions d'un entorn que s'ha perdut de manera tan traumàtica.

Espinasa Massaguer no triga a mostrar-se amargament amb l'esperit recreatiu, que a vegades titlla d'inconscient tenint en compte les circumstàncies que han propiciat el viatge. S'obliga a si mateix a una austeritat i a una rigidesa moral capaç d'imposar un sacrifici en consonància amb el fet d'haver d'allunyar-se de la família, a qui sap en risc, i assumir la pèrdua de tot allò que conformava la seva vida. Tampoc semblen agradar-li les conferències i mítings que s'organitzen i que atribueix a un desig de protagonisme i d'exhibició personal d'algunes persones, amb l'objectiu de garantir-se una bona posició un cop han arribat a Mèxic.

La seva convivència al llarg de la seva carrera política amb la retòrica política i els gestos simbòlics grandiloqüents es manifesta en la seva escriptura. De la mateixa manera, en l'enyorança d'obres literàries concretes i en una evident voluntat d'estil en el moment de representar sentiments com la nostàlgia o la soledat i escenes tan simbòliques com les sortides del sol, l'estat del mar o les tempestes, mostra el seu interès per la cultura i una pulsio cap

a l'escriptura que es va materialitzar anys després. Ja establert a la capital mexicana, on va desenvolupar una reeixida carrera professional com a metge, va guanyar dos premis als Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili: el 1954, quan es van celebrar a São Paulo, la seva obra *La comarca del Vallès* obtingué el guardó Maspons i Camarasa; mentre que, el 1955, en l'edició que es va dur a terme a San José de Costa Rica, rebé el Francesc Macià amb el volum *Contes per a infants*. A més de la seva obra literària, en l'àmbit de la medicina també va publicar alguns volums que van arribar a ser obres de referència en pediatria: *Eugenesia y enfermedades de la infancia* (1941), *Dietética infantil* (1944) i *Manual de urgencias en pediatría* (1952), títol, aquest darrer, que esdevindria llibre de text dels graduats en medicina rural de l'Instituto Politécnico Nacional de Mèxic.

El 29 de juliol el Mexique arribà a Veracruz. Al seu diari deixa constància de l'excitació que suposa l'arribada i de com és la rebuda. Malgrat la cordialitat inicial de la població local, de la música i dels colors que els esperen, de la fascinació que li provoquen la cervesa i les fruites de la zona, no triga a prendre un tren que el porti fins a la capital. Se sent escandalitzat per la misèria i li ofusca la calor. Fins i tot, imagina com gaudiria el seu fill Joan en viure per si mateix escenes que li semblen extretes de «pel·lícules de *cow-boys*».

Amb l'arribada a la capital, acaba el seu diari de navegació, encara que continua la correspondència amb la seva esposa. La rebuda a casa del seu oncle, *maître* al Centre Francès, i la retrobada allà amb el seu amic Alfons Boix semblen apaivagar les alarmes enceses a Veracruz i, fins i tot, comença a plantejar-se seriosament la possibilitat d'organitzar el trasllat de la seva família. No li va costar destacar a la medicina mexicana, on també va ser membre de la Borsa del Metge Català de Mèxic, entitat que va presidir. Com gran part dels exiliats catalans, l'Orfeó Català va suposar un punt de trobada fonamental, on ell mateix va impartir diverses conferències.

A les primeres cartes que adreça a la seva dona abans d'embarcar al Mexique, Josep Espinasa Massaguer es pregunta quant